

Artur Goszczyński

ADAM KAZANOWSKI WOBEC POWSTANIA CHMIELNICKIEGO

Wczesną wiosną 1648 r. na Ukrainie wybuchł bunt poddanych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Hetman wielki koronny Mikołaj Potocki podjął próbę zduśnienia powstania siłą, która zakończyła się klęskami pod Żółtymi Wodami i Korsuniem. Problem postępowania wobec kozackiej rebelii zdominował obrady sejmu konwokacyjnego i podzielił przedstawicieli elity szlacheckiej. Część panów braci opowiadała się bowiem za pokojowym rozwiązaniem tej kwestii, część zaś była przekonana o konieczności podjęcia działań wojennych przeciwko Kozakom. Głos w tej sprawie zabierało wielu członków senatu, między innymi faworyt zmarłego władcy marszałek nadworny koronny Adam Kazanowski. Według Kazanowskiego winę za wybuch buntu ponosili dzierżawcy ukraïnni, którzy łamali kozackie prawa i przywileje. W związku z tym usprawiedliwiał wejście przez nich w sojusz z Tatarami oraz nawoływał do udzielenia im amnestii. Niedługo po zakończeniu konwokacji faworyt zmarłego monarchy zmienił zdanie na temat powstania Chmielnickiego. Świadczy o tym udzielenie przezeń poparcia aspirującemu do korony królewiczowi Karolowi Ferdynandowi Wazie, który skłaniał się ku siłowemu rozwiązaniu kwestii buntu na Ukrainie. Adam Kazanowski ostatecznie poparł podczas elekcji jego brata Jana Kazimierza, kandydata zwolenników opcji pokojowej. Sam jednak pozostał przy przekonaniu o konieczności podjęcia zdecydowanych i bezkompromisowych działań przeciwko Kozakom, o co stanowczo zaapelował podczas sejmu koronacyjnego 1649 r.

Słowa kluczowe: *Adam Kazanowski, Powstanie Chmielnickiego, Bezkrólewie 1648 r. Jan Kazimierz Waza, Karol Ferdynand Waza.*

Adam Kazanowski był jednym z najbardziej wpływowych przedstawicieli elity władzy Rzeczypospolitej za panowania Władysława IV. Spośród pozostałych jej członków wyróżniała go jednak szczególna relacja łącząca go z osobą króla, którego był ulubieńcem. Komitywa między Kazanowskim a synem Zygmunta III rozpoczęła się na długo przed objęciem przez niego tronu i już wówczas przynosiła faworytowi wymierne korzyści materialne¹. Po uzyskaniu korony przez Władysława IV skala profitów czerpanych przez Kazanowskiego z racji zażyłości z władcą

¹ W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismundus III. von Polen*, Bd. 1, Wien 2009, s. 165.

nie tylko się nie zmniejszyła, ale nawet uległa znacznemu powiększeniu. Wybór jego możliwego protektora na władcę Rzeczypospolitej dał mu bowiem nie tylko możliwość dalszego bogacenia się, ale również otworzył przed nim perspektywy kariery urzędniczej i umocnił jego pozycję na dworze. W konsekwencji uzyskiwania kolejnych urzędów Kazanowski wdarł się w szeregi elity władzy Rzeczypospolitej, a co za tym idzie uzyskał możliwość wpływania na sprawy państwa.

Faworyt władcy nie obawiał się zabierać głosu na szerszym forum, czego dowodem są chociażby jego wystąpienia podczas sejmiku elekcyjnego 1632 r. oraz przemowa w trakcie spotkania króla z posłami cudzoziemskimi w Grudziądzu 5 sierpnia 1635 r. w sprawie przedłużenia rozejmu ze Szwecją². Ze względu na to, że w pierwszych latach panowania Władysława IV Kazanowski sprawował zaledwie urząd podkomorzego koronnego oraz nie zasiadał w izbie poselskiej nie miał wielu okazji publicznego wypowiedzenia swoich opinii na temat spraw państwa. Sytuacja ta uległa jednak zmianie w 1637 r., kiedy po śmierci Mikołaja Spytka Ligęzy uzyskał kasztelaninę sandomierską, a co za tym idzie został członkiem senatu³. Jako senator nie opuścił obrad żadnego z sejmów za panowania Władysława IV, a na niemal każdym z nich zabierał głos podczas wotowania⁴. Aktywność ta była wynikiem relacji, jaka łączyła go z władcą oraz jego stałej obecności w Warszawie. Obowiązkiem ulubieńca było bowiem popieranie królewskich postulatów z czego niemal zawsze się wywiązywał, forsując monarsze zamysły podczas obrad. Sporadycznie zdarzało się jednak, że mianowany w 1642 r. marszałkiem nadwornym koronnym Kazanowski prezentował odmienne stanowisko od królewskiego. Ulubieniec Władysława IV zajął taką postawę podczas sejmiku 1643 r., był to jednak jednorazowy epizod spowodowany prawdopodobnie obawami związanymi z wzrostem pozycji jego głównego wroga politycznego, Jerzego Ossolińskiego, który objął wówczas urząd kanclerza wielkiego koronnego⁵. W kolejnych latach faworyt jeśli nie zgadzał się z królewskimi zamysłami, wolał raczej zrezygnować z wygłoszenia wotum niż publicznie opowiedzieć się przeciwko nim. Przykład tego dał na sejmiku 1646 r., podczas którego debatowano nad planami wojny z Portą Otomańską, a w stosunku do których ulubieniec władcy był sceptycznie nastawiony⁶. Po śmierci Władysława IV Kazanowski nie miał już zobowiązań, które wpływałyby na zajmowane przez niego stanowisko, w związku z czym na

² A. Goszczyński, *Działalność polityczna Adama Kazanowskiego (1599–1649)*, ZN UJ PH, t. CXL, 2013, s. 164–166.

³ *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, nr. 640.

⁴ S. Hołdys, *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 189.

⁵ *Diariusz sejmiku 1643 r.*, BUWr. Akc. rkps 1949/440, s. 142–142 v; A. Goszczyński, *Działalność polityczna Adama Kazanowskiego...*, s. 174.

⁶ W. Czermak, *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, Kraków 1895, s. 179; S. Hołdys, *Praktyka parlamentarna...*, s. 189.

obiektywizm marszałka nadwornego koronnego oddziaływać mogły jedynie jego własne korzyści

Wczesną wiosną 1648 r. na Ukrainie rozpoczął się bunt poddanych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego. Kozacka rebelia w początkowej fazie została jednak zbagatelizowana przez dwór nawykły w pewnej mierze do napiętej sytuacji na Ukrainie⁷. Król usiłował rozwiązać problem na drodze negocjacji, jednakże obecny na miejscu hetman wielki koronny Mikołaj Potocki z obawy przed wzmocnieniem rebeliantów postanowił stłumić bunt siłą⁸. Przekonany o łatwym zwycięstwie popełnił szereg błędów, na czele z podzieleniem armii na trzy części, co doprowadziło w konsekwencji do porażek pod Żółtymi Wodami i Korsuniem. Chaos związany z rosnącym w siłę buntem pogłębiła śmierć Władysława IV dodatkowo osłabiając państwo, które weszło w niespokojny czas interregnum.

W momencie kiedy do Warszawy dotarła wiadomość o śmierci władcy nie zdawano sobie jeszcze sprawy z porażek armii koronnej na Ukrainie. Adam Kazanowski, jak można przypuszczać, był w tym czasie zafrasowany zgonem monarchy, na skutek którego stracił przyjaciela i politycznego protektora. Ponadto wpływom marszałka nadwornego koronnego zagrażała aktywność jego głównego wroga politycznego, kanclerza wielkiego koronnego Jerzego Ossolińskiego, który wobec niedyspozycji sędziwego prymasa Macieja Łubieńskiego przejął de facto ster rządów w państwie⁹. Kazanowski w tym czasie nie angażował się zbyt w sprawy polityki Rzeczypospolitej skupiając się na obowiązkach związanych z pełnionym przez niego urzędem¹⁰. Przyczyną przyjęcia takiej postawy przez marszałka nadwornego był prawdopodobnie stale pogarszający się stan jego zdrowia.

Uniwersałem prymasa sejmiki przedsejmowe zwołano na 25 czerwca, zaś termin sejmu konwokacyjnego ustalono na 16 lipca 1648 r.¹¹ Interreks zwracał w nim uwagę szlachty na zagrożenie ze strony Kozaków oraz prosił panów braci aby wsparli siły hetmanów wojskiem powiatowym lub zgromadzonymi w tym celu pieniędzmi¹². Wieści o klęsce pod Żółtymi Wodami spowodowały, że Ossoliński postanowił nie czekać z działaniem do konwokacji. Rozesłał listy, w których apelował do szlachty poszczególnych województw o zgromadzenie się na partykular-

⁷ A. Kersten, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988, s. 138.

⁸ A. B. Pernal, *Rzeczpospolita Obojga Narodów a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659*, Kraków 2010, s. 42.

⁹ J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław 1988, s. 49.

¹⁰ Kazanowski z bliżej nieznanego powodu wtrącił do więzienia w swoich dobrach w Solcu szlachcica nazwiskiem Koryzno, uwolnienia którego podczas sejmu konwokacyjnego domagać się mieli posłowie z ramienia sejmików lidzkiego i trockiego. Instrukcja posłom sejmiku lidzkiego na sejm konwokacyjny 1648 r., BN, BOZ rkps 931, s. 155; Instrukcja posłom sejmiku trockiego na sejm konwokacyjny 1648 r., *ibidem*, s. 169.

¹¹ Uniwersał prymasa Macieja Łubieńskiego Łowicz 26 maja 1648 r., VL, t. IV, s. 72.

¹² *Ibidem*, s. 73.

nych zjazdach dla zastanowienia nad udzieleniem pomocy hetmanom¹³. Zebrania te miały miejsce już po otrzymaniu wiadomości na temat pogromu armii Mikołaja Potockiego pod Korsuniem, która doszła do Warszawy 5 czerwca¹⁴.

Cztery dni później odbyła się rada koronna, podczas której zdecydowano między innymi o przekazaniu regimentarzom dowództwa nad wojskiem w zastępstwie wziętych do niewoli hetmanów¹⁵. Frekwencja podczas zjazdu była niewielka i ograniczyła się do zaledwie kilku senatorów, dominowali zaś przede wszystkim urzędnicy i szlachta z województwa mazowieckiego. Z nieznanых powodów jednym z nieobecnych podczas zgromadzenia był marszałek nadworny koronny¹⁶.

W pierwszym tygodniu lipca, na krótko przed rozpoczęciem sejmiku konwokacyjnego do Warszawy przybyli posłowie od Chmielnickiego. Przyniesli ze sobą listy do Władysława IV, kanclerzy Jerzego Ossolińskiego i Albrychta Stanisława Radziwiłła oraz Adama Kazanowskiego¹⁷.

W wiadomości adresowanej do marszałka nadwornego hetman kozacki zarzekał się, że nie miał na celu doprowadzenia do rozlewu krwi. Skarżył się na samowolę starostów ukraińskich, którzy siłą przejęli należące do Kozaków włości mordując i okaleczając przy tym miejscową ludność. Według Chmielnickiego zostali oni poniżeni do takiego stopnia, w którym nawet Żydzi zaczęli im uwłaczać¹⁸. Przywódca rebeliantów twierdził również, że przez tego rodzaju traktowanie Kozacy poczęli obawiać się o własne życie, w związku z czym przenieśli się na Zaporozże. Tam jednak zostali zaatakowani przez wojska pod wodzą Mikołaja i Stefana Potockich, którzy mieli na celu wyciąć ich w pień, co jak podkreślił było działaniem podjętym przez hetmana wbrew woli Władysława IV¹⁹. Na potwierdzenie swoich słów do listu dołączał kopię wiadomości Mikołaja Potockiego do pułkownika kaniowskiego Jerzego Hołuba z Wierbicz z 13 lutego 1648 r.²⁰ Jak utrzymywał Chmielnicki

¹³ M. R. Drozdowski, *Wojna czy pokój? Sprawa kozacka na sejmie konwokacyjnym 1648 r.*, [w:] *Od Zborowa do NATO (s. 1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa. Historia*, red. M. Franz, K. Pietkiewicz, Toruń 2009, s. 74.

¹⁴ J. Kaczmarczyk, *Bohdan Chmielnicki...*, s. 49.

¹⁵ Uniwersał rady koronnej warszawskiej, Warszawa 9 czerwca 1648 r., ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 189, арк. 97.

¹⁶ *Ibidem*, c. 98.

¹⁷ Byli to pisarz wojska zaporoskiego Iwan Pietruszenko, Fiedor Jakubowicz, Hrehory Bołdar i Łukian Mozera. K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów naszych. 1646. 1648. Opowiadanie i źródła*, t. II, Lwów 1869, s. 130.

¹⁸ Bohdan Chmielnicki do Adama Kazanowskiego spod Białej Cerkwi 12 czerwca 1648 r., [w:] *Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)*, Ред. Ф. П. Шевченко; Упорядн. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ 1961, c. 39.

¹⁹ *Ibidem*, c. 40.

²⁰ «Ponieważ na Wmci rezydencja zaporowska, śpiesz się jako najprędzej na Zaporozże, żebyś Wm. tego buntownika pogromić mógł. In socium tedy tej prace przydaję wmcі p[ana] czeheryńskiego i perejaślawskiego pułkowników, rozkazując abyście się wmcі wszyscy duszno

wobec agresji ze strony hetmana Kozacy postanowili bronić się prosząc o wsparcie chana krymskiego, który swoim przybyciem na Ukrainę odwdzieczył się za pomoc podczas konfliktów wewnętrznych na Krymie. W ostatnich słowach listu prosił Kazanowskiego o poparcie kozackich postulatów dotyczących przestrzegania ich praw i przywilejów²¹.

Ze szczegółowej analizy listów Bohdana Chmielnickiego dokonanej przez Piotra Borka wynika, że hetman kozacki starannie dostosowywał treść swoich epistoł w zależności od ich adresata²². List do Adama Kazanowskiego tymczasem nie zawiera elementów w szczególny sposób odnoszących się do osoby marszałka nadwornego i przypomina w dużej mierze wiadomość do Władysława IV²³. Przypuszczalnie przywódca powstania nie widział potrzeby stosowania takiego zabiegu w stosunku do poplecznika zmarłego władcy. List prawdopodobnie kierował do niego, bowiem uważał, że jako osoba popierająca w pełni politykę poprzedniego króla podzielał także jego ugodowe poglądy na sprawę kozacką. Wiadomość ta, poza kwestią spojrzenia marszałka na problem sojuszu kozacko-tatarskiego nie miała prawdopodobnie większego wpływu na jego stanowisko, a jedynie utwierdziła go w dotychczasowych przekonaniach na temat buntu na Ukrainie.

Drugiego dnia konwokacji, 17 lipca 1648 r. w senacie został odczytany list od Kozaków do króla²⁴. Następnie zapoznano się z propozycją sejmową interreksa, w której zaznaczył on, że aktualna sytuacja państwa wymaga, aby w pierwszej kolejności zająć się problemem powstania Chmielnickiego, a dopiero później sprawami dotyczącymi elekcji²⁵. Prymas stał na stanowisku pokojowego rozwiązania kwestii buntu na Ukrainie, w związku z czym domagał się powołania komisji do traktowania nad spełnieniem kozackich postulatów. Nawoływał również do zaniechania działań przeciwko rebeliantom na rzecz wspólnego wystąpienia wraz z nimi przeciwko niebezpieczeństwu ze strony Tatarów²⁶.

---

starali, żeby ten zdrajca albo był pojmany, albo też zniesiony. Tu plac oświadczenia cnoty i życzliwości ku Rzeczypospolitej. Na nic się Wm nie oglądaj i w pień wszystkich ścinaj, jeżeliby który z Kozaków nie chciał iussis Wm parere i dzielnie z temi swawolnymi rem agere, notuj go wm a ja severe to ganić obiecuję...». Mikołaj Potocki do Jerzego Hołuba z Wierbicza 13 lutego 1648 r., APGd 300,29/129, s. 474 v; druk [w:] *Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.*, Ред. П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, С. Д. Пилькевич, Київ 1965, с. 14.

²¹ Bohdan Chmielnicki do Adama Kazanowskiego spod Białej Cerkwi 12 czerwca 1648 r..., s. 40.

²² P. Borek, *Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie*, Kraków 2002, s. 180–181.

²³ Bohdan Chmielnicki do Władysława IV spod Białej Cerkwi 12 czerwca 1648 r., [w:] *Документи Богдана Хмельницького...*, с. 33–34.

²⁴ Dyaryusz konwokacji warszawskiej podczas bezkrólewia od dnia 16 lipca do 1 sierpnia 1648 odprowadzającej się, [w:] *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiątnicza*, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1864, s. 104.

²⁵ *Ibidem*, s. 105–107.

²⁶ *Ibidem*, s. 107.

Następnego dnia rozpoczęły się wota senatorskie, które kontynuowano 20 lipca. Tego dnia głos zabrał między innymi Adam Kazanowski, który w obszernej mowie przedstawił swoje stanowisko wobec wydarzeń na Ukrainie. Porównując aktualną sytuację Rzeczypospolitej do zagrożenia Rzymu przez Hannibala podczas II wojny punickiej twierdził, że wzorem senatu rzymskiego polsko-litewskie państwo powinno funkcjonować w zwyczajny sposób. Co za tym idzie, ze względu na niebezpieczeństwo kozackie nie należy zaniechiwać elekcji nowego monarchy, zaś postępować wedle zasad obowiązujących w trakcie poprzednich bezkrólewii. Kazanowski zalecał więc starannie zastanowić się nad terminem sejmików, podczas których szlachta miałaby możliwość zapoznania się z punktami paktów konwentów, które miałyby zaprzysiąc nowego władcę. Z kolei sam sejm elekcyjny proponował rozpocząć siedem tygodni po zakończeniu konwokacji²⁷.

Kazanowski był przekonany, że dużo poważniejszym niebezpieczeństwem dla Rzeczypospolitej od zbuntowanych Kozaków są Tatarzy. W związku z tym uważał, że należy zaspokoić żądania ordynców związane z wypłatą zaległych upominków, co pozwoliłoby oddalić niebezpieczeństwo z ich strony skuteczniej niż przeznaczenie tych pieniędzy na wojsko²⁸. Kozaków, którzy wchodząc w sojusz z nimi dopuścili się zdrady Kazanowski usprawiedliwiał. Twierdził, że nie należy im się dziwić, bowiem do sojuszu z chanem zmusiło ich postępowanie starostów ukraińskich, jak uważał «podobno i do samego piekła udaliby się byli, aby tylko takiej niewoli i opresyj, którą znać niebożęta cierpieli zbyli»²⁹. W związku z tym marszałek nadworny opowiadał się za udzieleniem im amnestii³⁰. W dalszej części wystąpienia krytykował ordynację wojska zaporoskiego z 1638 r.³¹ Według niego ustanawiając urząd komisarza królewskiego w miejsce «starszego», odsuwając Kozaków od możliwości pełnienia wyższych urzędów wojskowych oraz wprowadzając polskie załogi na Sicz dla zapobieżenia kozackich buntów osiągnięto cel odwrotny od zamierzonego³². W dalszej kolejności wysunął postulat bezwzględnego wyciągania konsekwencji przed sądami w stosunku do wszystkich, którzy dopuszczaliby się łamania kozackich praw³³. Marszałek nadworny uważał, że uprzywilejowani w ten sposób «starożytni Kozacy» zaczną bronić

²⁷ *Ibidem*, s. 117.

²⁸ *Ibidem*, s. 116.

²⁹ *Ibidem*, s. 118–119.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ «Ordynacja wojska Zaporowskiego Regestrowego w służbie Rzpltej będącego», VL, t. III, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859, s. 440.

³² Dyaryusz konwokacji warszawskiej podczas bezkrólewia..., s. 119.

³³ «...Słusznie też było i ordynacją Rzpltej uczynić, i forum naznaczyć z tymi, którzyby byli chcieli Kozaków oprymować i krzywdzić. Co się w ten czas nie stało, życzę z miejsca mego, aby się w tem Kozakom satysfakcja stała, żeby pod prawem ślacheckim siedzącym, forum przeciwko ślachcicowi krzywdy czyniącego Kozakowi w Grodzie, Ziemstwie i w Trybunale naznaczone było», *ibidem*.

przed elementem napływowym dostępu do przyznanych im przez Rzeczpospolitą praw i przywilejów³⁴.

Analogiczny, ugodowy pogląd na kwestię powstania Chmielnickiego reprezentowało wielu senatorów, którzy podobnie jak Kazanowski, domagali się pokojowego postępowania wobec zbuntowanych Kozaków, twierdząc samokrytycznie, że przyczyną rebelii był ucisk ludności ukraińskiej ze strony polskich panów. Wśród nich byli między innymi biskup łucki Andrzej Gembicki, biskup poznański Andrzej Szołdrski, wojewoda podlaski Antoni Chączyński, kanclerz wielki litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł, podkanclerzy litewski Kazimierz Leon Sapieha i marszałek wielki koronny Łukasz Opaliński³⁵. Pod uwagę należy wziąć również tendencję obecną wśród wielu senatorów, w myśl której powstanie Chmielnickiego było skutkiem wad moralnych szlachty oraz stanowiło karę za błędy polityczne popełnione między innymi w sprawach kozaczyzny³⁶. Pogląd taki reprezentował między innymi wojewoda krakowski Stanisław Lubomirski, którego opinia miała duże znaczenie w oczach szlachty³⁷.

Odmiennego zdania byli zwolennicy opcji wojennej³⁸. Ze względu na ich nieliczną obecność podczas konwokacji, głosy opowiadające się za zajęciem bezkompromisowego stanowiska wobec Kozaków stanowiły mniejszość. Pogląd taki przedstawił jednak podkanclerzy koronny Andrzej Leszczyński, który sprzeciwił się amnestii oraz zalecał jak najszybsze odprawienie poselstwa od Chmielnickiego³⁹. Jeszcze bardziej stanowczy był pełniący funkcję regimentarza wojewoda sandomierski Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski. W liście wysłanym na sejm konwokacyjny odniósł się on między innymi do okrucieństw kozackich wobec katolickich duchownych oraz zalecił stłumienie buntu siłą deklarując do tego swoją gotowość⁴⁰.

³⁴ «...Tem samem między sobą rug doskonalszy Kozacy uczynią, że chyba z Kozaków starożytnych do tych wolności przypuszczają się będą», *ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, s. 111; A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, wyd. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 85.

³⁶ S. Ochmann Staniszevska, *Przyczyny wybuchu powstania Chmielnickiego i obraz Rusina w świetle szlacheckiej publicystyki lat 1648–1650*, [w:] *Studia z dziejów nowożytnych*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1988, s. 86.

³⁷ Stanisław Lubomirski do sejmiku proszowskiego z Wiśnicza 24 czerwca 1648, ASWK, t. II, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953, s. 344–348; *Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego...*, s. 56–62.

³⁸ W ich kręgu powstało dziełko pt. «Dyskurs o terażniejszej wojnie kozackiej albo chłopskiej» wyrażające bezkompromisowy stosunek do Powstania Chmielnickiego. S. Ochmann Staniszevska, *Przyczyny wybuchu powstania Chmielnickiego...*, s. 82.

³⁹ Dyaryusz konwokacyi warszawskiej podczas bezkrólewia..., s. 111.

⁴⁰ Władysław Dominik Ostrogski-Zasławski do sejmu konwokacyjnego z Dubna 14 lipca 1648 r., ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 225, арк. 139–142 v. (druk [w:] K. Szajnocha, *Dwa lata dziejów naszych...*, Lwów 1869, s. 366–371. List ten nie mógł mieć wpływu na treść wotum Kazanowskiego został bowiem odczytany dopiero po wotowaniu. A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o*

W tym miejscu należałoby zastanowić się, jaką wiedzę mógł posiadać Kazanowski na temat położenia ludności kozackiej w województwach ukraińskich. Od 1633 r. w jego posiadaniu znajdowały się dobra Rumno i Niedźwiedze w województwie kijowskim⁴¹. W związku z tym można przypuszczać, że trafiały do niego informacje z tamtego obszaru. Kazanowski znał też buntowniczy charakter Kozaków, chociażby z dedykowanego mu przez Szymona Okolskiego dziennika buntu Jakuba Ostrzanina z 1638 r.⁴² Można również domniemywać, że miał on dostęp do informacji z Ukrainy jakie docierały do Władysława IV.

Po utracie rumneńszczyzny na rzecz Jeremiego Wiśniowieckiego w 1645 r. marszałek nadworny nie posiadał majątków na terenach ogarniętych rebelią⁴³. Możliwe więc, że od tego momentu nie dysponował informacjami z pierwszej ręki na temat traktowania Kozaków przez tamtejszych starostów. Z kolei biorąc pod uwagę okoliczności w jakich pan na Łubniach i Wiśniowcu przejął Rumno, Kazanowski z pewnością był w stanie uwierzyć w samowolę dzierżawców ukraińskich⁴⁴. Niezależnie od ilości informacji docierających do marszałka nadwornego z Ukrainy przed 1648 r. jego wiedza na temat tamtejszych realiów była dość ograniczona. Świadczy o tym między innymi jego naiwne przekonanie, że przestrzeganie praw wystarczy, aby wśród kozaczyzny na wzór polskiej szlachty wyodrębniła się uprzywilejowana warstwa ciesząca się przywilejami, która sama zadba o spokój na Ukrainie. Kazanowski w swoich rozważaniach nie brał pod uwagę możliwości wzniecenia przez Kozaków buntu przeciwko starszyźnie usiłującej wprowadzić nowe porządki na Zaporozżu⁴⁵. Co więcej, marszałek nadworny prawdopodobnie

dziejach w Polsce..., s. 85; Nowiny z konwokacyjnej warszawskiej, ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 189, арк. 123–124.

⁴¹ Sumariusz *Metryki Koronnej. Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[nskilda]* 8636, oprac. W. Krawczuk, Kraków 1999, s. 67.

⁴² S. Okolski, *Kontynuacja dyariusza wojennego, czułością Jaśnie Wielmożnych Ich Mciów Panów Hetmanów Koronnych ochotą cnego rycerstwa polskiego nad zawziętymi w uporze krzywo-przysięgłych i swowolnych Kozakami w roku 1638 odprawiona*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.

⁴³ W. Tomkiewicz, *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*, Warszawa 1933, s. 146–147.

⁴⁴ Postanowienie sądu sejmowego w sprawie zajęcia Rumna przez Jeremiego Wiśniowieckiego 1645 r., [w:] Ф. Д. Николайчик, *Материалы по истории землевладения князей Вишневецких на Левобережной Украине*, [w:] Чтения в обществе Нестора Летописца, т. XIV отд. 3, ред. Н. П. Дашкевич, М. Н. Ясинский, Київ, 1900, с. 166.

⁴⁵ Dla przykładu w 1620 r. w konsekwencji zgody starszyzny na ugodę rastawicką, której jednym z punktów było zaprzestanie wypraw na Morze Czarne Kozacy utopili w Dnieprze kilku starszych oraz dokonali przewrotu zrzucając z hetmaństwa Piotra Konaszewicza Sahajdacznego a na jego miejsce obierając Jacka Nierodowicza Borodawkę. J. Pietrzak, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983, s. 20. W 1637 r. z kolei Paweł Pawluk na czele kilku tysięcy wypiszczyków i czerni wtargnął na osiadłą Ukrainę. Część starszyzny kozackiej, która wpadła w jego ręce na czele z nowo mianowanym «starszym nad rejestrem» Sawą Kononowiczem oraz pisarzem wojskowym Teodorem Onyszkiewiczem. A. Borowiak, *Kozaczyzna*

nie zdawał sobie również sprawy ze skali zagrożenia ze strony zbuntowanych poddanych oraz został zwiedziony pozornym sukcesem wojewody braclawskiego Adama Kisiela w negocjacjach z Chmielnickim⁴⁶. Potwierdza to zresztą porównanie przez marszałka nadwornego rebelii na Ukrainie do stłumionego w 1647 r. antyhiszpańskiego powstania w Neapolu i Sycylii pod wodzą Tommaso Aniello⁴⁷.

Poglądy marszałka nadwornego na sprawę powstania kozackiego zmieniły się dosyć szybko. Najpewniej jeszcze przed zakończeniem konwokacji zrewidował swoje zdanie na temat posłuszeństwa Kozaków wobec Rzeczypospolitej. Dnia 29 lipca do Warszawy przyniesiono listy informujące o rozmowach Chmielnickiego z Moskwą, które musiały poddać w wątpliwość jego dotychczasowe przekonanie o «wymuszonym» sojuszu kozacko-tatarskim⁴⁸. Zdanie Kazanowskiego na temat sposobów zażegnania zagrożenia ze strony Kozaków również zaczęło się stopniowo zmieniać.

Kwestia zakończenia wojny z Kozakami była najważniejszym problemem dla Rzeczypospolitej w okresie interregnum 1648 r., w związku z czym właśnie wokół niej koncentrowały się programy polityczne głównych kandydatów do tronu. Obóz popierający elekcję Jana Kazimierza Wazy pod przewodnictwem Jerzego Ossolińskiego optował za pokojowym rozwiązaniem kwestii buntu na Ukrainie. Stronnictwo jego brata Karola Ferdynanda, w którym główną rolę odgrywał Andrzej Leszczyński nawoływało z kolei do zduszenia rebelii siłą⁴⁹.

Kazanowski porzucił ugodowy pogląd na krótko po zakończeniu sejmku konwokacyjnego. Wedle listu agenta dworu brandenburskiego Andresa Adersbacha

---

w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego (1635–1648), [w:] *Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych*, red. M. Nagielski, Warszawa 2000, s. 27–29.

⁴⁶ «...Sam Chmielnicki począł przypominać moję konfidencyą: dopomogli mu do tego i drudzy Starszyni Kozacy należący do tego. Sprawił tę tedy u nich konkluzją Duch św., słuhać rady mojej i dufać mi, i Posłów wyprawić; supersedere ab omni hostilitate, i Ordę zatrzymać; a czekać na rezolucyą dalszą. Ordy jednak nie odpuszczają, ale ją w polach koczącą zatrzymać; mnie zaś invitare, abym do nich przyjechał». Adam Kisiel do Macieja Łubieńskiego z Hoszczy 16 czerwca 1648 r., [w:] *Jakuba Michałowskiego księga pamiętnicza...*, s. 50. «Pan wojewoda braclawski wiele sobie tribuit jakoby on sam miał zatrzymać Kozaków i do tego przywieść, że wojować nas zaniechawszy posłali posły swe na traktaty z nami. Co inszego się widzę dzieje, bo Kozacy po staremu miasteczka, zamki zajeżdżają, biorą ludzi, gdziekolwiek się zamkną dobywają, dobywszy puszczają wszystko pod miecz...» Stanisław Lubomirski do Bogusława Leszczyńskiego z Wiśnicza 3 lipca 1648 r., B. Czart. rkps 142, s. 510.

⁴⁷ W swoim wotum ulubieniec zmarłego monarchy wyraził wiarę, że podobnie jak bunt w Italii został stłumiony za sprawą jednego dostojnego ministra, tak i kozacka rebelia rychło zakończy się dzięki staraniom Adama Kisiela. Dyaryusz konwokacji warszawskiej podczas bezkrólewia..., s. 115–116.

⁴⁸ Nowiny z Warszawy z 29 lipca 1648 r., ЛННБУ, ф. 5, оп. 1, спр. 189, арк. 112.

⁴⁹ M. R. Drozdowski, *Szlachta wobec problemu kozackiego na sejmie elekcyjnym Jana Kazimierza*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 226.

do elektora Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna z 22 sierpnia 1648 r. należał on do faksji Karola Ferdynanda⁵⁰. Poparcie tej opcji przez Kazanowskiego mogło być spowodowane jego stosunkiem do osoby Jana Kazimierza. Marszałek nadworny, zdając sobie sprawę z jego przywar oraz zmienności charakteru był krytycznie nastawiony do możliwości uzyskania przezeń władzy. Jeszcze za panowania Władysława IV podobnego zdania był również Ossoliński, który wraz z królem i Kazanowskim w 1642 r. starał się przeforsować pomysł małżeństwa królowny Anny Katarzyny Konstancji z elektorem brandenburskim Fryderykiem Wilhelmem. Rzekomo celem tego miało być wykluczenie możliwości wyboru Jana Kazimierza na tron Rzeczypospolitej i doprowadzenie do elekcji Hohenzollerna⁵¹. Po śmierci króla Ossoliński postanowił jednak poprzeć Jana Kazimierza spodziewając się, że w przypadku jego zwycięstwa w elekcji będzie mógł go zdominować i przejąć ster rządów w państwie⁵². Kazanowski tymczasem nie zmienił swojego zdania na temat gnuśnego królewicza i zdecydował się opowiedzieć za jego bratem, z którym łączyły go stosunkowo dobre relacje⁵³. Należy również wziąć pod uwagę, że przechodząc do stronnictwa wojennego marszałek nadworny mógł kierować się awersją do Jerzego Ossolińskiego, którego woli musiałby się poddać pozostając w faksji starszego Wazy. Perspektywa akceptacji jego przywództwa z pewnością raziła dumę Kazanowskiego, który od lat rywalizował z kanclerzem o wpływy na dworze. W obozie Karola Ferdynanda tymczasem można było znaleźć także innych adwersarzy Ossolińskiego, na czele z Andrzejem Leszczyńskim, w związku z czym stronnictwo to musiało odpowiadać marszałkowi nadwornemu. Z pewnością jednym z powodów, dla których Kazanowski przystał do obozu młodszego z

⁵⁰ Andres Adersbach do Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna z Warszawy 22 sierpnia 1648 r., [w:] *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Politische verhandlungen*, Berlin 1864, s. 278–279. Według Jadwigi Brzezińskiej-Laszczkowej wiadomość Adersbacha zawiera błędy, wynikające między innymi z tego, że autor czerpał informacje z dalszych źródeł. Dla przykładu wedle ustaleń badaczki Jeremi Wiśniowiecki, którego Adersbach określił w liście jako członka stronnictwa Karola Ferdynanda przystał do niego dopiero pod koniec października, wcześniej natomiast popierał kandydaturę Jerzego Rakoczego. Ze względu na obecność Adersbacha w Warszawie w sierpniu 1648 r. informacja zawarta w jego wiadomości do kurfirsta na temat poparcia udzielonego przez Kazanowskiego Karolowi Ferdynandowi nie budzi jednak wątpliwości. J. Brzezińska-Laszczkowa, *Karol Ferdynand. Królewicz polski i biskup wrocławski*, Kraków 2009, s. 186.

⁵¹ Mario Filonardi do Francesco Barberiniego z Warszawy 22 marca 1642, B PAU-PAN w Krakowie, rkps 8406, s. 100.

⁵² L. Kubala, *Jerzy Ossoliński*, Lwów 1924, s. 307.

⁵³ Karol Ferdynand w 1642 r. wstawił się w kapitule płockiej w sprawie Kazanowskiego, który prosił go o pomoc w kwestii uregulowania opłaty za użytkowanie gruntu w Skaryszewie, na którym wybudował spichlerz. Adam Kazanowski do Karola Ferdynanda Wazy z Warszawy 26 sierpnia 1642 r., BJ rkps 1128, s. 59 v; Karol Ferdynand Waza do Adama Kazanowskiego z Broku 29 sierpnia 1642 r., *ibidem*, s. 60; Karol Ferdynand do Kapituły płockiej z Broku bd (29 sierpnia 1642 r.), *ibidem*, s. 60–60 v.

kandydatów, była również przewaga, jaką ten uzyskał w wyścigu o tron w pierwszych tygodniach po zakończeniu sejmu konwokacyjnego⁵⁴. Było to dla niego szczególnie istotne, bowiem w przypadku elekcji Karola Ferdynanda mógł liczyć na utrzymanie swoich wpływów przy jednoczesnej ich utracie przez Ossolińskiego, który mimo sprawowania urzędu kanclerza stałby się persona non grata na dworze królewskim.

Jako członek faksji młodszego z królewiczów, Kazanowski musiał popierać główne punkty programu stronnictwa. Jednym z nich był bezkompromisowy stosunek do powstania na Ukrainie. Nie ma informacji czy zmiana poglądów Kazanowskiego na tą kwestię nastąpiła w wyniku jego przystąpienia do zwolenników Karola Ferdynanda, czy też wynikała z jego własnych przemyśleń i obserwacji. Przymuszczać jednak zdał on sobie sprawę z powagi zagrożenia ze strony Kozaków, na temat którego otrzymywał wówczas dokładne informacje z terenów ogarniętych rebelią⁵⁵.

Przewaga stronnictwa wojennego nie trwała jednak zbyt długo. Przyczyną jej zaprzepaszczenia były błędy polityczne popełnione w ostatnim okresie przed sejmem elekcyjnym, które zostały umiejętnie wykorzystane przez Ossolińskiego. Dodatkowo, Chmielnicki opowiedział się za wyborem Jana Kazimierza, co rozbudziło nadzieje szlachty na zakończenie buntu po oddaniu korony starszemu z królewiczów⁵⁶. Okoliczności te sprawiły, że w chwili rozpoczęcia elekcji to Jan Kazimierz był faworytem do objęcia tronu⁵⁷. Sytuacja zmieniła się więc na niekorzyść Kazanowskiego, który dodatkowo nie mógł być zadowolony z przyłączenia się do stronnictwa Karola Ferdynanda skonfliktowanego z nim wojewody ruskiego Jeremiego Wiśniowieckiego⁵⁸.

Marszałek nadworny doskonale zdawał sobie sprawę, że popierany przez niego kandydat praktycznie stracił szanse na sukces w elekcji. W związku z przewidywanym wzrostem pozycji Ossolińskiego w następstwie wyboru Jana Kazimierza, faworyt zmarłego władcy musiał zacząć poważnie obawiać się o własny byt na dworze. Starając się ratować sytuację postanowił udzielić poparcia starszemu z królewiczów⁵⁹. Niedługo później zresztą Karol Ferdynand podjął decyzję o rezygnacji z ubiegania się o koronę. Dla oznajmienia o tym starszemu bratu udał się wraz ze swymi głównymi stronnikami do Nieporętu, gdzie rezydował Jan Kazimierz. Towarzyszyli mu biskup chełmiński Andrzej Leszczyński, biskup kijowski Stanisław Zaremba, biskup chełmski Stanisław Pstrokoński, wojewoda ruski Jeremi Wiśniowiecki, marszałek wielki koronny Łukasz Opaliński oraz marszałek

⁵⁴ J. Brzezińska-Laszczkowa, *Karol Ferdynand...*, s. 155.

⁵⁵ Maciej Łubieński do Stanisława Lubomirskiego, z Warszawy 2 października 1648 r., AGAD, AKW, kozackie 42/4, s. 9–10.

⁵⁶ Z. Wójcik, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 2004, s. 63.

⁵⁷ J. Brzezińska-Laszczkowa, *Karol Ferdynand...*, s. 156–157.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 155.

⁵⁹ S. Temberski, *Annales 1647–1656*, wyd. W. Czermak, Kraków 1897, SRP, t. XVI, s. 93.

nadworny koronny Adam Kazanowski⁶⁰. Na miejscu niedawni zwolennicy młodszego z kandydatów uroczyście przeprosili Jana Kazimierza za to, że występowali przeciwko niemu⁶¹. W obliczu przewidywanego tryumfu w elekcji starszego z braci Władysława IV akt ten był swego rodzaju desperacką próbą utrzymania wpływów na dworze oraz oddalenia od siebie groźby niełaski przyszłego władcy.

Zmiana obozu politycznego przez Kazanowskiego nie spowodowała jednak powrotu przezeń do popierania ugodowej polityki wobec powstania Chmielnickiego. Podczas sejmiku koronacyjnego Jana Kazimierza przedstawił on bowiem pogląd zgoła odmienny od tego jaki zaprezentował podczas sejmiku konwokacyjnego. Jedną z ważniejszych kwestii poruszanych w wotach senatorskich była wówczas sprawa podjęcia rozmów z Kozakami. Odnosząc się do tego problemu marszałek nadworny 30 stycznia 1649 r. przekonywał w senacie, że traktowanie z Kozakami jest przeciwko godności Rzeczypospolitej, oraz że to raczej oni powinni dobrowolnie paść na kolana przed królem i błagać o traktaty⁶². Był to pogląd, który podzielali dawni stronnicy Karola Ferdynanda zasiadający w ławach senatorskich. W przeciwieństwie do Kazanowskiego, skupiali się oni jednak raczej na przedstawieniu niepewnego charakteru ewentualnych rozmów z Kozakami oraz przekonywaniu szlachty, że do trwałego pokoju można doprowadzić jedynie w konsekwencji bitewnych zwycięstw⁶³. Marszałek nadworny odniósł się ponadto do postawy wojsk Rzeczypospolitej w walce ze zbuntowanymi poddanymi. W swojej mowie skrytykował wojska powiatowe, w superlatywach zaś wypowiadał się na temat wojska kwarcianego. Nawiązując do tego domagał się aby na żołdzie Rzeczypospolitej prócz Kozaków rejestrowych stałe pozostawało 12 000 żołnierzy kwarcianych⁶⁴. Postulat ten prawdopodobnie był efektem przemyśleń Kazanowskiego dotyczących prawdopodobieństwa kolejnej zdrady ze strony Kozaków i miał na celu utrzymanie proporcji między nimi a wojskiem kwarcianym.

Z pozorów mało istotne, w porównaniu do innych wotów, wystąpienie Kazanowskiego oparte w dużej mierze na demagogicznym wywodzie na temat ujemnej spадnie na Rzeczpospolitą w przypadku zgody na traktaty mogło być istotne dla wyniku dyskusji. Ostatecznie sprawę rokowań z buntownikami rozstrzygnięto przez uchwalenie konstytucji powołującej komisję dla prowadzenia rozmów z Kozakami po zakończeniu sejmiku⁶⁵. W tekście ustawy zaś zawarowano, że komisarze

⁶⁰ *Diariusz sejmiku elekcyjnego 1648 roku*, oprac. J. S. Dąbrowski, Kraków 2013, s. 151.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Recess sejmiku koronacyjnego 1649 r., APGd, 300, R/Ee, 15, s. 819–820.

⁶³ S. Ochmann Staniszevska, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985, s. 108–112.

⁶⁴ Jm. pan marsz[alek] nadw[orny] kor[onny] powiatowych ganił, kwarcianych chwalił, o zapłatę ich prosił, radząc aby ich zawsze ordinarie prócz Kozaków 12 000 było. *Diariusz sejmiku coronationis KJMci a[nno] 1649 r.*, BUWr, Akc rkps 1949/440, s. 343 v.

⁶⁵ «Deputaci do boku Króla JMci», VL, t. IV, s. 122–123.

nie mogą stanowić niczego «contra dignitatem Reipublicae», co nawiązywało do stwierdzenia zawartego w mowie marszałka nadwornego⁶⁶.

Po zakończeniu sejmu koronacyjnego aktywność polityczna Adama Kazanowskiego znacznie zmalała. Przyczyną tego nie była jednak niełaska Jana Kazimierza, której mógł spodziewać się Kazanowski z racji popierania Karola Ferdynanda a stale pogarszający się stan jego zdrowia⁶⁷. Kondycja marszałka nadwornego była na tyle kiepska, że uniemożliwiała mu wywiązywanie się z jego senatorskich obowiązków⁶⁸. Nie był on w stanie między innymi uczestniczyć w radach senatu, podczas których dyskutowano nad bieżącymi problemami Rzeczypospolitej⁶⁹. Wiadomo, że nadal docierały do niego wieści z terenów ogarniętych rebelią, brak źródeł uniemożliwia jednak przedstawienie poglądów marszałka nadwornego dotyczących wydarzeń na Ukrainie w 1649 r. Nieznany jest również jego stosunek do budzącej wiele kontrowersji wśród szlachty ugody zborowskiej. Adam Kazanowski nie miał okazji wypowiedzieć się na ten temat podczas sejmu z lat 1649/1650, który miał zająć się kwestią jej ratyfikacji, schorowany senator nie był bowiem w stanie uczestniczyć w jego obradach⁷⁰. Tknięty paraliżem marszałek nadworny koronny zmarł trakcie ich trwania 25 grudnia 1649 r.⁷¹

ADAM KAZANOWSKI AND THE KHMELNYTSKY UPRISING

In the early spring of 1648 in Ukraine a serf rebellion under the command of Bohdan Khmelnytsky broke out. Hetman Mikołaj Potocki made an attempt to quell the uprising, which ended in the defeats at Zhovti Vody and Korsun. The issue of dealing with the Cossack rebellion dominated the debate of the convocation sejm as well as divided the noble elites. Some of the Sir Brothers opted for a peaceful solution to the problem, while others were convinced of the need for conducting the military operations against the Cossacks. Many Senate members, including a favourite of the deceased ruler, Court Marshal Adam Kazanowski, expressed their opinion on the matter. According to Kazanowski, the Ukrainian tenants who broke the Cossacks' rights and privileges were to blame for the rebellion outbreak. Therefore he justified their entering into an alliance with the Tatars, and called for granting them an amnesty. Shortly after the convocation

⁶⁶ *Ibidem*, s. 123.

⁶⁷ Jeszcze podczas trwania sejmu koronacyjnego Kazanowski otrzymał przywilej na starostwo wareckie. *Przywilej Jana Kazimierza dla Adama Kazanowskiego i żony jego Elżbiety ze Służeków na starostwo wareckie i część kozienickiego. Kraków 20 stycznia 1649 r.*, AGAD, APR, rkps 78, s. 1.

⁶⁸ Статейный список царскаго гонца дьяка Григория Кунакова, о своем посольстве в Польшу 25 марта 1649 г., [w:] *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией*, т. III, ред. Н. И. Костомаров, Санкт-Петербург 1861, с. 272.

⁶⁹ Dyaryusz konsulty króla z senatorami. Warszawa 1–7 czerwca 1649 r., [w:] *Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego...*, s. 399.

⁷⁰ Ł. Częścik, *Sejm warszawski w 1649/50 roku*, Wrocław 1978, s. 147.

⁷¹ A. S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce...*, s. 232.

the favourite of the late monarch changed his mind about the Khmelnytsky uprising. That was confirmed by his support to crown aspirations of Prince Charles Ferdinand Vasa, who inclined to terminate the rebellion in Ukraine by force. In the end, Adam Kazanowski supported the election of his brother John Casimir backed by the supporters of the peaceful option. Kazanowski, however, remained convinced of the need to take decisive and uncompromising actions against the Cossacks, for which he strongly urged during the coronation sejm in 1649.

Keywords: *Adam Kazanowski, Khmelnytsky uprising, 1648 Interregnum, John Casimir Vasa, Charles Ferdinand Vasa.*

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

- Biblioteka Jagiellońska: 1128. (BJ)
 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)
 Archiwum Koronne Warszawskie, kozackie: 42/4 (AKW)
 Archiwum Potockich z Radzyna: 78 (APR)
 Archiwum Państwowe w Gdańsku: 300,29/129; 300, R/Ee,15 (APGd.)
 Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: 8406 (B. PAU-PAN)
 Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie: 133; 142 (B. Czart.)
 Biblioteka Narodowa, Biblioteka Ordynacji Zamoyskiej: 931 (BN BOZ)
 Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego: Akc. 1949/440 (BUWr.)
 Львівська Національна Наукова Бібліотека України імені Василя Стефаника: ф. 5, оп. 1, спр. 189; 225 (ЛННБУ)

Źródła drukowane:

- Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II, wyd. A. Przyboś, Kraków 1953. (ASWK)
Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией, т. III, ред. М. Костомаров, Санкт-Петербург 1861.
Diariusz sejmiku elekcyjnego 1648 roku, oprac. J.S. Dąbrowski, Kraków 2013.
Документи Богдана Хмельницького (1648–1657), Ред. Ф. П. Шевченко; Упорядн. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ 1961.
Документи об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг., Ред. П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, С. Д. Пилькевич, Київ 1965.
Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1864.
 Николайчик Федор, *Материалы по истории землевладений князей Вишневецких на Левобережной Украине*, [w:] Чтения в обществе Нестора Летописца, т. XIV отд. 3, ред. Н. П. Дашкевич, М. Н. Ясинский, Киев, 1900.
 Okolski Szymon, *Kontynuacja dyariusza wojennego, czułością Jaśnie Wielmożnych Ich Mściów Panów Hetmanów Koronnych ochotą snego rycerstwa polskiego nad zawziętymi w uporze krzywoprzysięgłych i swowolnych Kozakami w roku 1638 odprawiona*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.
 Radziwiłł Albrycht Stanisław, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. III, wyd. A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980.
 Sumariusz Metryki Koronnej. *Księga wpisów kancelarii koronnej podkanclerzego Tomasza Zamoyskiego z lat 1628–1635 ze zbiorów sztokholmskiego Riksarkivet sygnatura Skokloster E[n-skilda] 8636*, oprac. W. Krawczuk, Kraków 1999

- Temberski Stanisław, *Annales 1647–1656*, wyd. W. Czermak, [w:] *Scriptores Rerum Polonica-rum*, t. XVI, Kraków 1897. (SRP)
- Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Politische verhandlungen*, Berlin 1864.
- Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859-1860, t. III-IV. (VL)
- Opracowania:
- Borek Piotr, *Szlakami dawnej Ukrainy. Studia staropolskie*, Kraków 2002.
- Borowiak Albert, *Kozaczyzna w przededniu powstania Bohdana Chmielnickiego (1635–1648)*, [w:] *Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych*, red. M. Nagielski, Warszawa 2000, s. 25–44.
- Brzezińska-Laszczkowa Jadwiga, *Karol Ferdynand. Król polski i biskup wrocławski*, Kraków 2009.
- Czermak Wiktor, *Plany wojny tureckiej Władysława IV*, Kraków 1895.
- Częścik Lucja, *Sejm warszawski w 1649/50 roku*, Wrocław 1978.
- Drozdowski Mariusz Robert, *Szlachta wobec problemu kozackiego na sejmie elekcyjnym Jana Kazimierza*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 223–234.
- Drozdowski Mariusz Robert, *Wojna czy pokój? Sprawa kozacka na sejmie konwokacyjnym 1648 r.*, [w:] *Od Zborowa do NATO (s. 1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa. Historia*, red. M. Franz, K. Pietkiewicz, Toruń 2009, s. 72–89.
- Goszczyński Artur, *Działalność polityczna Adama Kazanowskiego (1599-1649)*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, t. CXL, 2013, s. 161–179, (ZN UJ, PH)
- Hołdys Sybilla, *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991.
- Kaczmarczyk Janusz, *Bohdan Chmielnicki*, Wrocław 1988.
- Kersten Adam, *Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji*, Warszawa 1988.
- Kubala Ludwik, *Jerzy Ossoliński*, Lwów 1924.
- Leitsch Walter, *Das Leben am Hof König Sigismundus III. von Polen*, Bd. 1, Wien 2009.
- Ochmann Stanisłewska Stefania, *Przyczyny wybuchu powstania Chmielnickiego i obraz Rusina w świetle szlacheckiej publicystyki lat 1648-1650*, [w:] *Studia z dziejów nowożytnych*, red. K. Matwijowski, Wrocław 1988, s. 81–92.
- Ochmann Stanisłewska Stefania, *Sejm koronacyjny Jana Kazimierza w 1649 r.*, Wrocław 1985.
- Pernal Andrzej Bolesław, *Rzeczpospolita Obojga Narodów a Ukraina. Stosunki dyplomatyczne w latach 1648–1659*, Kraków 2010.
- Pietrzak Jerzy, *Po Ceczorze i podczas wojny chocimskiej. Sejmy z lat 1620 i 1621*, Wrocław 1983.
- Szajnocha Karol, *Dwa lata dziejów naszych. 1646. 1648. Opowiadanie i źródła*, t. II, Lwów 1869.
- Tomkiewicz Władysław, *Jeremi Wiśniowiecki (1612–1651)*, [w:] *Rozprawy Historycznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, t. XII, Warszawa 1933.
- Wójcik Zbigniew, *Jan Kazimierz Waza*, Wrocław 2004.